

M&P

VAKBLAD VOOR MAATSCHAPPIJLEER

JAARGANG 57 | MEI 2026 | 03

DOCENTENDAG | 20
MAATSCHAPPIJLEER | 26

INTERVIEW | IN GESPREK MET
HOGLERAAR OVER DADERS

ACHTERGROND | DEMOCRATIE
EMANCIPATIE VAN DE DOMMEN

DOCENTENDAG | TERUGBLIK
LEZINGEN EN WORKSHOPS

PRAKTIJK | GEBEDSHUIZENTOUR
MOSKEE, SYNAGOGES EN KERK

Alette Smeulers (foto: Thessa Wong)

INTERVIEW MET HOOGLEERAAR INTERNATIONALE MISDRIJVEN ALETTE SMEULERS

‘DADERS ZIEN ZICHZELF NOOIT ALS DADERS’

Dagelijks berichten media over (de gevolgen van) oorlog. Regelmatig duiden nieuwsmakers de motieven van geweldplegers. Op basis van jarenlang onderzoek naar daders kwam Alette Smeulers tot veertien archetypen. In haar omvangrijke boek *Angstaanjagend normaal** werkt ze elk type uit. *Maatschappij & Politiek* sprak met de aan de Rijksuniversiteit Groningen verbonden hoogleraar Internationale misdrijven.

IVO PERTIJS

Ik vind dat de situatie in de wereld steeds zorgwekkender wordt. Het is lastig te zeggen of er meer conflicten zijn bijgekomen of niet. Daarvoor zou je naar de volledige wereldkaart moeten kijken. Sommige conflicten, zoals het geweld in Iran, komen nu duidelijker in het nieuws naar voren. Ik vind de manier waarop politici en sommige nieuwsmakers hiermee omgaan 'zorgwekkend', merkt Alette Smeulers aan het begin van het gesprek op. Al snel komen de daders ter sprake. Het grootste misverstand is volgens haar dat mensen niet in de gaten hebben dat oorlogsmisdadigers, genocideplegers en terroristen doorgaans angstaanjagend normale mensen zijn. Smeulers: 'Als er een extreme geweldsdaad plaatsvindt, dan wil je je snel van dat geweld en van de dader distantiëren, maar als je denkt dat alleen andere mensen zoiets kunnen doen, dan is dat eigenlijk een gevaarlijke gedachte. Je realiseert je op dat moment namelijk niet wat de werkelijke situatie is. Een land of een groep kan geleidelijk aan steeds extremer worden: van ideeën naar gedrag, van een vervelende opmerking tot buitensluiten en onderdrukken. Op een gegeven moment normaliseert alles, zelfs geweld. Daar moeten we veel beter op bedacht zijn. Als we alleen maar denken dat daders anderen zijn die zo geboren zijn, dan ben je daar minder op bedacht, terwijl je ook in een groep kan zitten die

heel geleidelijk aan discrimineert of, in een schoolcontext, pesten normaliseert. Leden van een groep realiseren zich niet altijd wat er met hen zelf gebeurt, hoezeer ze veranderen noch wat voor effect dat op het slachtoffer heeft.'

Hannah Arendt kreeg destijds enorme kritiek op haar boek *Eichmann in Jeruzalem* waarin ze schreef over de banaliteit van het kwaad. Reageren mensen nu anders op uw boek?

'Daar zit wel verschil tussen. Arendt kreeg om verschillende redenen kritiek. In haar boek legde zij ook de nadruk op de Joden en Joodse Raden. Dat viel helemaal niet lekker. Arendt kreeg verder enorm veel kritiek op het feit dat ze Adolf Eichmann als normaal zag, de banaliteit van het kwaad. Toen was de wereld nog niet klaar voor deze boodschap. Nu is dat meer zo. Ik ben niet de eerste die dit zegt. Er zijn ook boeken zoals het populaire boek *Ordinary Men* van Christopher Browning.¹ Dit boek werd op zich goed ontvangen. Toen het boek van Browning verscheen kwam ook het boek *Hitlers gewillige beulen* van Daniel Goldhagen uit. Apart genoeg was *Hitlers gewillige beulen* onder het gewone publiek populairder, omdat Goldhagen daders niet als gewone mensen zag maar wees op het wijdverspreide antisemitisme in Duitsland en het dus "gewone" Duitsers waren. Dat antisemitisme was destijds een probleem en is dat nog steeds in de maatschappij, maar dat

was niet de enige verklaring voor het geweld. Wetenschappers vinden het boek van Browning beter, maar het boek van Goldhagen was populairder bij het publiek. Men staat tegenwoordig vaker open voor de boodschap. Toch is er nog altijd wat verzet. *De meeste mensen deugen* van Rutger Bregman vind ik een gevaarlijke titel. Menigeen denkt: "De meeste mensen deugen, ik deug, maar daders deugen niet". Mijn boodschap luidt: "Pas op, wij kunnen ook in een situatie komen zonder dat we het doorhebben en tot een dader transformeren". Er zijn veel meer exemplaren van het boek van Bregman verkocht dan van mijn boek. Mensen vinden de boodschap van Bregman toch prettiger om te horen, maar hopelijk beseffen mensen dat mijn boodschap ook belangrijk is.'

'IN EEN GROEP
HEB JE NIET
ALTIJD DOOR
WAT JE
EEN ANDER
AANDOET.'

Aan welk archetype moeten docenten vooral aandacht besteden?

'De volgers. Volgers worden niet per se door een specifiek motief gedreven zoals haat, eigenbelang, sadisme of wat dan ook. Het is iemand die kritikloos de groep volgt. Dat is een herkenbaar en een van de meest voorkomende typen, naast de profiteurs die dingen uit eigenbelang doen. De volger is denk ik ook herkenbaar op het schoolplein. Pestkoppen verzamelen vaak een groep om zich. Dit zijn veelal meelopers die het eigenlijk niet met het pesten eens zijn. Het pesten gaat veelal samen met humor, maar humor die wel ten koste van iemand anders gaat. Daar zie je hoe gemakkelijk iemand met een groep meegaat, terwijl het voor iemand die gepest wordt vreselijk is. Pesters hebben vaak niet door hoe erg het is. Jaren geleden was er een programma op de Nederlandse televisie waarin pestkoppen in contact kwamen met diegenen die zij gepest hadden. Het bizarre was dat dit twee totaal verschillende belevingswerelden waren. De gepeste had een verschrikkelijke jeugd, terwijl de pestkop binnenkwam en zei: "Hé, wat leuk je weer te zien!". Diegene had niet door wat hij of zij de ander had aangedaan. Dat is een van de meest herkenbare dingen. In een groep heb je niet altijd door wat je een ander aandoet.'

U schrijft onder meer over Željko Ražnatović, beter bekend als Arkan, een veroordeelde oorlogsmisdadiger die voor de oorlog een beruchte crimineel was.

'Er zijn twee typen daders die minder normaal zijn. De crimineel zit op het randje. Er zijn mensen met gebreken aan hun brein. Zij hebben geen geweten of empathie zoals de psychopaat. Als zij geen ouders hadden die hen leerden om daar goed mee om te gaan, dan zijn dit mensen die echt wel anders zijn dan wij. Je hebt ook sadisten die ervan genieten om een ander pijn te doen. Dit is een kleine minderheid. In mijn boek schrijf ik dat de meeste daders gewone mensen zijn, maar niet allemaal. Sommige mensen zijn minder gewoon. Dat is een belangrijk punt. De groep van mensen waartoe Arkan behoort zijn niet per definitie abnormaal, maar zij overtreden de regels ook in

een tijd waarin er geen oorlog is. Je kunt op uiteenlopende manieren de criminaliteit ingaan. Dit kan door wrok of haat komen. Criminaliteit kan ook uit nood zijn geboren en onder criminelen tref je tevens meelopers aan. Zowel binnen gewone criminaliteit als in oorlogstijd, speelt de groepsdynamiek een belangrijke rol. Een iemand in de groep kan verkeerde of kwade bedoelingen hebben. Stel dat in een groep van vijf een persoon voorstelt om een bushokje kapot te slaan. Hoewel de andere vier vinden dat dit eigenlijk niet kan, spreekt niemand zich uit. Als niemand zich uitspreekt, dan lijkt het alsof iedereen het ermee eens is. Dan denk je: "Ik ben de enige die vindt dat het niet kan. En ach, het kan ook best, het is maar een lolletje". Opeens doet iedereen mee, terwijl slechts een iemand dit wilde. Deze dynamiek zie je heel vaak in groepen bij kleine criminaliteit, maar ook als het om extreem geweld in een oorlog gaat. Bij criminelen ontstaat die dynamiek al in een periode voor de oorlog. In oorlogstijd zijn er geen wetten en rechten meer die worden nageleefd waardoor criminelen eigenlijk vrij spel hebben.'

Moeten docenten zich terughoudend opstellen bij het duiden van gedrag?

'Ik probeer altijd de dynamiek uit te leggen en te verklaren. Vervolgens zeg ik met voorzichtigheid dat dat hier lijkt te spelen. Neem Donald Trump. Ik heb heel veel over hem gelezen. Hierdoor kreeg ik inzicht in hoe hij denkt en handelt, bijvoorbeeld door het lezen van verslagen van mensen die hem kennen. Ik heb natuurlijk geen kennis van wat er nu gebeurt. Op basis van wat je hebt gelezen kun je op een gegeven moment wel zeggen dat deze man uit is op status, macht en aanzien. Hij wil erkenning voor wat hij doet. Verder is Trump een losgeslagen projectiel. Dat blijkt uit vrijwel zijn hele leven. Zo kun je wel met relatieve zekerheid zeggen dat het nu ook echt wel zo lijkt te zijn. Zoiets kun je met de slag om de arm als docent of journalist wel stellen. Het is gevaarlijker door stellig te zeggen hoe het zit, zonder dat je erbij was. Ook over Vladimir Poetin verschenen er veel boeken. Ik las ont-

zettend veel over wat voor man hij is met wat voor karakter. Van Poetin wordt gezegd dat hij geen tegenspraak duldt. Dat geldt ook voor Trump. Poetin verzamelde jaknikkers om zich heen. Zonder dat ik erbij was kun je dit concluderen uit alles wat er over hem is geschreven door mensen die er wel bij waren.'

**'ONTZETTEND
VEEL MENSEN
HADDEN BELANG
BIJ DEZE
OORLOG.'**

'Als je niet voor ons bent, dan ben je tegen ons', de Amerikaanse president George W. Bush tijdens de War on Terror (foto: U.S. Navy Photo).

U deed jarenlang onderzoek naar oorlogsmisdadigers en genocideplegers. Zat er nog iemand tussen die je verraste?

'Misschien wel de leiders tijdens de Amerikaanse *War on Terror*. Na de aanslag van 9/11 zei de Amerikaanse president George Bush: "Als je niet voor ons bent, dan ben je tegen ons". De Verenigde Staten gebruiken alle middelen om terreur te bestrijden. Op dat moment had Amerika de sympathie van de hele wereld achter zich, omdat iedereen de aanslagen van 9/11 verschrikkelijk vond. Wat ik met afschuw las, was hoezeer die oorlog commercieel werd. Ontzettend veel mensen hadden belang bij deze oorlog. Het werd *booming business*. Natuurlijk wist ik daar wel al iets van, maar tegelijkertijd was dat iets wat mij ook wel schokte. Deze mensen hebben een goed leven en

zijn al heel rijk. Zij hebben alle kansen om zich ergens goed in te verdiepen, maar wat ze eigenlijk doen is over de ruggen van anderen zoveel mogelijk geld met zo'n oorlog verdienen. Alles werd gepri-vatiseerd en uitbesteed. De mate waarin dat gebeurde vond ik schokkend.'

Hoe belangrijk is de woordkeuze bij het bespreken van gebeurtenissen?

'Woorden geven betekenis aan iets wat er gebeurt. Uit mijn onderzoek leerde ik dat daders kunnen doen wat ze doen, omdat ze hier een andere betekenis aan geven. Zij zien zichzelf nooit als daders. Zij zien zichzelf als het enige echte slachtoffer dat tegen het kwaad vecht. Het kwaad is dan het slachtoffer. Dat is een verdraaiing van de werkelijkheid. Hoe doe je dat? Door het gebruik van woorden. Woorden zijn

zo belangrijk. Er zijn talloze voorbeelden te geven. Als je spreekt over slachtoffers, zeg je dan: "Er zijn tientallen doden gevallen of zijn er zijn tientallen mensen vermoord?". Geef je die persoon wel of niet een naam? Dit is allemaal belangrijk. Met mijn eigen studenten heb ik bijvoorbeeld discussies over de vraag of je het woord slachtoffer of overlevende moet gebruiken en discussieer ik over de verschillende betekenissen van woorden. In zeker mate overlappen ze elkaar. Bij het woord slachtoffer kijk je meer naar het verleden. Er is onrecht aangedaan. Bij een overlevende kijk je naar de toekomst. Iemand wil verder. Het woord overlevende kan ook iets neutraals zijn, zoals een overlevende van een vulkaan-uitbarsting. Wie bepaalt hoe je iemand noemt? Uit de academische literatuur is bekend dat sommige slachtoffers liever slachtoffer genoemd willen worden omdat het het onrecht wat hen is aangedaan erkent, en andere liever overlevenden juist omdat ze vooruit willen kijken. Daar zit een grote gevoeligheid in. Taal is een belangrijk punt om over te discussiëren. Wat bedoel je precies?'

**'IN DE POLITIEK
MERK JE, ZEKER NU,
HOEZEER WE
WEER IN HET
WIJ-ZIJ-DENKEN
VERVALLEN.'**

Is er in de academische wereld consensus als het gaat over hoe normaal ouders eigenlijk zijn?

'Lange tijd was hier discussie over. Vervolgens ging het debat over de vraag of ouders door gehoorzaamheid of ideologie werden gedreven. Met mijn typologie probeerde ik te laten zien dat beide opties kunnen. Er zijn gewone en minder gewone mensen. Het kan gehoorzaamheid of ideologie zijn, maar ook haat of eigenbelang. Vervolgens krijg je de discussie of je een terrorist mag vergelijken met iemand die genocide pleegt. In de wetenschappelijke wereld blijf je deze discussies houden. Ik denk wel dat er een

vrij grote consensus is dat de meeste ouders gewone mensen zijn. Bij het grote publiek is dit minder duidelijk. In de politiek merk je, zeker nu, hoezeer we weer in het wij-zij-denken vervallen. Wij zijn goed en zij zijn slecht, dus mogen we alles doen om de ander, de slechterik te bestrijden en te bevechten.

Welk advies heeft u voor docenten die Forum voor Democratie in de klas bespreken?

'Het is belangrijk om te kijken naar wat er wordt gezegd en wat de dynamiek is. Forum voor Democratie maakt volop gebruik van het wij-zij-denken. Wie horen dan bij de wij-groep en wie bij de zij-groep? Waarom? Welke problemen stipt deze partij aan en wat zijn hun oplossingen? Wat je vaak ziet in staten die uiteindelijk geweld gaan gebruiken en wat je ook ziet bij partijen die als extreemistisch worden gezien, is dat zij problemen en oplossingen als veel te simplistisch zien. Op dat moment is het van belang om door te hebben dat het een te simplistische weergave van het probleem is en dat ook de oplossing te simplistisch is. Dit is een belangrijk aspect om leerlingen te leren waarom zoveel mensen hierin meegaan. Ik geef zelf vaak het volgende voorbeeld. Duitsland verloor de Eerste Wereldoorlog. Dit gaf een knak ik het eigen ego. Er was een economische crisis. Het ging vrij slecht toen Adolf Hitler opkwam. Ik leg uit waarom zoveel mensen in de boodschap van Hitler meegingen. Deze was psychologisch geruststellend. Hitler gaf - heel simplistisch - de Joden overal de schuld van - de dolkstootlegende. Ook de economische crisis was volgens hem aan Joden te wijten. Dit was psychologisch geruststellend, omdat Duitsers die zelf geen Joden waren konden zeggen dat zij de goeden waren en Joden alles hadden verpest. Zo werden zij de zondebok. Leerlingen moeten inzien waarom een simplistisch verhaal bij het publiek aanslaat en een genuanceerd verhaal van middenpartijen over migranten en woningen minder. Als je dat ziet, dan realiseer je je meer wat politiek echt is. Mensen moeten niet alleen op gevoel beslissen, maar zelf kritisch nadenken: klopt wel wat wordt gezegd?'

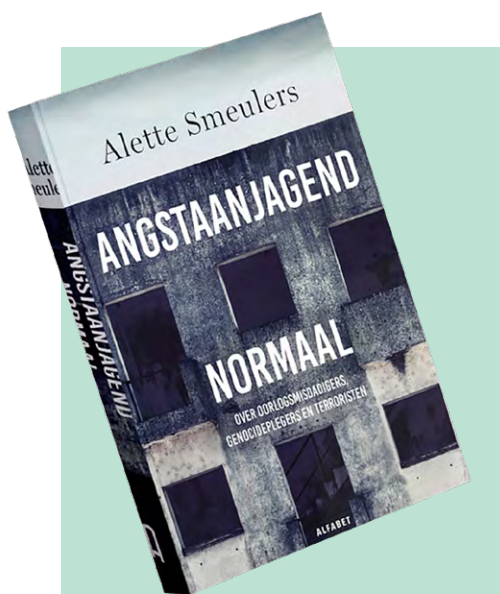
'HET VERGT TIJD, KUNDE EN ENERGIE OM KINDEREN OOK ECHT INZICHT IN ELKAAR TE GEVEN.'

Sommige ouders voelen zich achtergesteld. Waarop moet een docent in een les alert zijn?

'Ga goed na waar een bepaald gevoel vandaan komt, hoe ze dat krijgen en sta daar voor open. Ik vind het soms te gemakkelijk als mensen zeggen dat het alleen maar relschoppers zijn of erger nog tuig. Relschoppers hebben vaak legitieme belangen. Kom daar op terug en probeer de gevoeligheid open te leggen. Laat dit aan beide partijen zien. Empathie is daarbij belangrijk: "Ik snap dat jij een probleem hebt, maar relschoppen is niet de oplossing". Dit geldt bijvoorbeeld voor mensen die migranten de schuld van de wooncrisis geven. Je moet naar elkaar luisteren en met elkaar in gesprek gaan. Denk niet te zwart-wit. In mijn boek verwijs ik naar de jongen die het boek over de 'rotte appel'-Marokkaan schreef [*Lach met de duivel* van Yehya Kaddouri, red.]. Na 9/11 was hij net zo geschokt, als anderen. Hij was in Nederland geboren. De volgende dag draaiden zijn klasgenoten zich naar hem om en vroegen waarom zijn mensen dit hadden gevraagd. Hij zei: "Hoezo mijn mensen, het zijn terroristen?". Volgens zijn klasgenoten waren het zijn mensen. Daar zie je het moment waarop iemand in een hokje wordt geplaatst. Daarna radicaliseerde hij. Uiteindelijk pleegde hij geen aanslag, omdat hij op tijd werd opgepakt. Als docent moet je een dergelijke discussie in de klas goed aanpakken door vragen te stellen en te benadrukken dat er extremisten en terroristen zijn, maar dat dit niet de islam is. Het vergt tijd, kunde en energie om kinderen ook echt inzicht in elkaar te geven.' ♦

Noot

1. Lees meer over *Ordinary Men* in de rubriek 'Kijk & Luister' op pagina 31 van dit vakblad.

*** Angstaanjagend normaal. Over oorlogsmisdadigers, genocideplegers en terroristen verscheen vorig jaar bij Alfabet Uitgevers.**